

UDC: 821.133.1-051:82.09»18» І.Франко.03

**ЩЕ РАЗ ПРО ФРАНЦУЗЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО
У ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ ІВАНА ФРАНКА
(ПОЛЬ БУРЖЕ, ЖОРЖ ГЮЇСМАНС, ЕРКМАН-ШАТРІАН, ГОНКУРИ)**

Ярема Кравець

Кандидат філологічних наук, доцент,
Кафедра світової літератури,
Львівський національний університет імені Івана Франка (УКРАЇНА),
79000, Львів, вул. Університетська, 1,
e-mail: yaremakravets@gmail.com

РЕФЕРАТ

Стаття присвячена міжкультурним зв'язкам в аспекті літературної критики. Пропонована стаття є третьою і останньою із задуманого її автором циклу статей про зацікавлення Івана Франка французьким письменством. Здійснено аналіз окремих праць І. Франка кінця XIX ст., в яких критик особливо наголошував на біографічній фазі в розгляді історії літератури та існуванні натуральної школи французьких романістів. Спонукою для письменника була поява тридцяти томів історії французької літератури від початків французького письменства до XIV ст. І. Франко звернувся насамперед до творчості П. Бурже, зараховуючи його до тих письменників, які «починають здобувати собі повагу». Епізодично згаданий і письменник Гюїсманс, послідовник традицій натуралізму Е. Золя. Повніше І. Франко розповідав про творчість Еркмана-Шатріана, презентуючи «нашим численним землякам особною книжечкою дві повістки» цих письменників українською мовою, вважаючи їх взірцем опрацювання великих сучасних питань. Вагоме місце у літературознавчих студіях І. Франка, пов'язаних із французькою романістикою, займала творчість видатних письменників Едмона і Жуля Гонкурів, яких критик зараховував до «письменників великих і могутніх своїми талантами». Зусиллями цих могутніх талантів, зазначав І. Франко, рамки роману розширилися в небувалий досі спосіб, сучасний роман, створений цими великими письменниками, обіймає все, що називається людським життям. Оцінка спадщини згаданих у цій статті письменників дотична до ще однієї проблеми франкознавства – впровадження І. Франком цих літераторів в український літературний процес, а надто в український художній переклад. Окремі висловлювання про поданих тут прозаїків другої половини XIX століття, а також обширніший виклад трактування І. Франком доробку братів Гонкурів, дозволяють зрозуміти причини Каменяревого зацікавлення творчістю цих французьких романістів.

Ключові слова: Іван Франко, французька проза, Бурже, Гюїсманс, Еркман-Шатріан, брати Гонкури, переклад.

**TOWARDS THE QUESTION OF FRENCH MEN OF LETTERS
IN THE LITERARY-CRITICAL WORKS BY IVAN FRANKO
(PAUL BOURGET, GEORGES HUYSMANS, ERCKMANN-CHATRIAN,
LES GONCOURT)**

Yarema Kravets'

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor,
Department of World Literature,
Ivan Franko National University of Lviv (UKRAINE),
79000, Lviv, 1, Universytetska str.,
e-mail: yaremakravets@gmail.com

ABSTRACT

The article is devoted to intercultural relations in terms of literary criticism. The proposed paper is the third and the last one in the series of articles conceived by its author on Ivan Franko's interest in the French literature. Analysis of some works by Ivan Franko written at the end of the 19th c. has been made, where the critic specially emphasized the biographical phase in the examination of the history of literature and existence of the Naturalist school of the French novelists. The impetus for the writer was the appearance of the thirty-volume history of French literature from the beginnings of French letters to the 14th c. I. Franko primarily addressed the works by P. Bourget, classifying him among the writers «beginning to gain respect for themselves». Also, mentioned occasionally is the writer Huysmans, a follower of E. Zola's traditions of Naturalism. More fully I. Franko spoke on the work by Erckmann-Chatrian, presenting «to our numerous compatriots two narratives in a separate book» of these writers in the Ukrainian language, considering them a model for elaborating great issues of the present day. A place of importance in I. Franko's literary studies related to French novels was occupied by the oeuvre of the prominent writers Edmond and Jules Goncourt, whom the critic considered to be «writers great and powerful in their talents». Through the efforts of these powerful talents, I. Franko noted, the frames of the novel have expanded in an unprecedented way; the modern novel created by these great writers embraces everything that is called human life. Assessment of the legacy of the writers mentioned in this article is related to another problem of French studies yet, viz. I. Franko's introduction of these writers into the Ukrainian literary process, particularly Ukrainian literary translation. Some statements about the prose writers of the second half of the 19th c. presented here, as well as a more extensive exposition of I. Franko's interpretation of the Goncourt brothers' works enable us to comprehend the reasons for the Stone Mason's interest in these French novelists' works.

Key words: Ivan Franko, French prose, Bourget, Huysmans, Erckmann-Chatrian, les Goncourt, translation.

Історія зацікавлення Івана Франка французьким письменством ХІХ століття, як прозою, так і поезією, трактувалася автором цієї статті в окремих публікаціях на сторінках періодичних літературознавчих видань. Дві обширніші статті, як наслідок виступів на традиційних щорічних франківських наукових конференціях, були надруковані 2014 та 2015 року [4; 3]. Однак поза увагою залишалася творчість п'яти французьких романістів ХІХ ст., рецепція яких у літературній критиці Івана Франка була тісно пов'язана із його бажанням популяризації творчості цих письменників (надто братів Гонкурів) серед українського читача і впровадження їхніх романів в український літературний процес.

Письменника Поля Бурже (повністю Бурже Поль-Шарль-Жозеф 1852–1935), автора есеїв про Г. Флобера, Ш. Бодлера, І. Тургенєва, багатьох романів, серед яких і проблемний роман «Учень», драм «Барикада», «Трибун» та ін., Іван Франко згадав у статті «Етнологія та історія літератури» (1894 р.), вперше надрукованій польською мовою. Французького письменника І. Франко помітив серед кількох інших «талановитих представників» біографічного напрямку «новіших часів» (Тена, Брандеса, «інших так званих французьких психологів»), які, зазначав Каменяр, «головним завданням своєї праці вважали відтворення духовної фізіономії певного автора, його уподобань, почуттів і нахилів, одним словом, завдання більш художнє, ніж наукове» [1, т. 29, с. 277].

Спонукою І. Франкові для написання цієї статті була поява тридцяти томів історії французької літератури від початків французького письменства («Histoire littéraire de la France») до ХІV ст., задуманої на початку ХVІІІ ст. французькими бенедиктинцями. «Немає нічого більш повчального, як порівняння останніх томів зі старими – писав І. Франко. – Там особи видатних письменників на першому плані: питання біографічні та бібліографічні є

головним предметом пошуків; тут нові вчені намагаються вловити й передати духовну фізіономію доби з її добрими і слабкими сторонами, досліджують певні жанри творчості від найскромніших початків, від перших імпульсів і джерел аж до найпишнішого розквіту і далі до занепаду, а скоріше до переходу в інший рід творчості. І обсяг дослідження став більшим, і саме дослідження поглиблено, вдосконалено» [1, т. 29, с. 276]. І далі: «Я зупинився довше на цьому величезному творі тому, що він типовий і повчальний. Можна сказати, що в кожній фазі свого розвитку він служив за зразок для опрацювання історії літератури в інших народів. Можна тут виділити три головні фази – бібліографічна, біографічна і остання фаза в розгляді історії літератури – культурно-історична» [1, т. 29, с. 276–277].

Саме до другої фази біографічної І. Франко зараховував і романіста Поля Бурже.

Окрім такої характеристики Поля Бурже маємо ще декілька Франкових згадок про письменника, зокрема у статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», надрукованій 1898 року, в якій П. Бурже поміщений серед письменників «ненатуралістів, неокатоликів», які «починають здобувати собі повагу» після великого зросту в науці 40-х і 50-х рр. позитивізму і матеріалізму, а далі дарвінізму та еволюціонізму, що започаткувало теорію натуралізму Е. Золя.

Писав І. Франко про письменника і у статті того ж року «Із секретів поетичної творчості», коментуючи окремі вислови сучасного французького критика Леметра, автора есею про Поля Бурже у збірнику «Сучасники» (1886–1889) (критика мусить бути особиста, крім своїх поглядів і в критик вносить у свій твір також свій темперамент; критика різноманітна до безконечності, відповідно до предмета її студій, відповідно до духового складу самого критика і відповідно до поглядової точки, яку він вибере собі) [1, т. 31, с. 47–48].

Епізодично згадав І. Франко і французького письменника Жоржа Шарля Марі Гюїсманса (1848–1907), послідовника традицій натуралізму Е. Золя, автора відомого роману «Навпаки» (1884). Знаємо, що ідеалом декадентів (а в цьому романі письменника натуралізм переріс у декадентство) стає «герой цього роману аристократ Дез Ессент, що тікає від прози життя у світ вишуканої і протиприродної чуттєвості» [цит. за: 1, т. 28, с. 405].

Розповідаючи у статті «З галузі науки і літератури» (1891 р.) про сучасне декадентство (розділ V), І. Франко розпочинав запитанням «Якось ми вже згадували про декадентів. Хто вони такі?». Письменник зreferував окремі визначення декадентства німецького критика Германа Бара, згадав поетику декадентства, висловлену колористикою Рене Гіля. Герой одного із творів Гюїсманса, пише І. Франко, висловлює подібну до Мопассанового героя думку, що «природа-ворог, що з нею завжди треба боротися, бо вона завжди штовхає нас до рівня тварин. Якщо існує де-небудь на землі щось чисте, прекрасне, вишукане та ідеальне, то його створив не бог, а людина, людський мозок». У Гюїсманса, продовжує І. Франко, читаємо: «Передусім ідеться про те, щоб зуміти, зосередити свій дух в одній точці, ввести себе самого в стан галюцинації, дійсність замінити сном. Час природи минув: обридлива

монотонність її краєвидів, її неба вичерпала вже уважну терплячість вишуканих умів.

Внаслідок цього герой, – пише І. Франко, – якому остогид банальний, шаблонний і безформний світ, позбавлений всяких надій, хворий фізично і духовно, тікає в світ, наскрізь штучний <...>, до спокійного і непорушного ковчега, де й ховається віддалік від невпинного потоку людської дурості. Відокремлений від людей у вежі з слонової кості, спить він вдень, пильнує вночі. <...> Тут, полишений на власну добру волю, прислуховується він до порухів своєї душі і до капризів своїх сонних марень» [1, т. 28, с. 165].

До творчості Еркмана-Шатріана (літературне ім'я двох французьких письменників Еміля Еркмана (1822–1899) і Олександра Шатріана (1826–1890) І. Франко звернувся, презентуючи «нашим численним землякам особною книжечкою дві слідуючі повістки» – «Війна за волю» і «Виховання феодала» [1, т. 25, с. 115] Гліба Успенського та Еркмана-Шатріана. Письменник високо оцінював обидві ці повісті, зазначаючи, що вони є взірцем того, як «опрацьовуються великі сучасні питання в коротеньких картинках в душі нової європейської школи літературної. Автори обох тих повісток знані широкій публіці, а почасти й у нас» (повість Еркмана-Шатріана українською мовою переклав Іван Белей, підписавши її псевдонімом Роман Розмарин. – Я. К.). Друкуванням цієї повістки І. Франко хотів «заохотити нашу молодіж і всіх людей щирої думки до пильної уваги на наше суспільне життя, до аналізу його щоденних і на око нічо не значущих явищ і до підношення <...> подібних пекучих питань нашої родини» [1, т. 25, с. 115]. Тільки так, резюмував автор короткого переднього слова, «ми пізнаємо наше життя і наші хиби, а тільки пізнавши їх, можемо братися до їх усунення» [1, т. 25, с. 115].

До слова сказати, у невеликій репліці про «Підручну історію руської літератури від найдавніших до найновіших часів», складену Йосифом Застирцем (Львів, 1902 р.), І. Франко спростував твердження укладача видання про його (Франкову) причетність до перекладу повістей Шатріана.

Чіткіше роз'яснення цієї загадки маємо у праці І. Франка «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», вперше надрукованій 1910 року, в якій І. Франко згадував літераторів-початківців, які у 70-х рр. виступили на літературне поле у щомісячнику «Друзі», між іншим Іван Белей, який підписувався псевдонімом Роман Розмарин. Каменяр зазначав: «Белей помістив у «Друзі» 1876 р. свої переклади двох оповідань Еркмана-Шатріана «Бесідники нашого села» і «Добрі давні часи», а в 1877 р. переклад третього і найкращого оповідання «Виховання феодала». Всі три ті оповідання вийшли 1878 р. окремою книжкою як перший випуск «Дрібної бібліотеки» [1, т. 41, с. 374].

І знову через декілька сторінок І. Франко повернувся до питання про «Дрібну бібліотеку» пишучи: «В р. 1878, а властиво ще на початку 1877 р. <...> почала з ініціативи Івана Белея, в порозумінні зі мною, виходити „Дрібна бібліотека” фонетикою, для якої Белей (під псевдонімом Ром. Розмарин) дав переклад трьох оповідань Еркмана-Шатріана, а я – переклад оповідання Г. Успенського „Війна за волю», що вийшло 1878 р. перед серією» [1, т. 41, с. 379].

Окремі уточнення, пов'язані із появою українських перекладів повістей Еркмана-Шатріана, знаходимо і в листуванні І. Франка з Михайлом Драгомановим. У листі до нього від 6 лютого 1877 р. І. Франко писав: «...мушу з Вами поділитися ще одною гадкою, яка тими часами мене зайняла, і спросити Вашої ради. Я задумав іменно видавати бібліотеку найзнаменитіших романів і повістей заграничних, переведених на наше. Думка сея повстала у мене ще торік, я переписувався з деякими нашими людьми, – ну, і всі заохочували мя до того» [1, т. 48, с. 56]. Нарікаючи на брак перекладачів («У нас сил дуже мало. Академіки котрі й слухати не хтять про роботу, а котрі відпекуються своїми заняттями»), І. Франко інформував про переклад повісті Еркмана-Шатріана, який здійснив І. Белей («що ще найліпше переводить») і який тепер буде у «Друзі».

Із друкуванням цього перекладу І. Франко пов'язував певні сподівання, про що писав М. Драгоманову в листі від 16 березня 1877 р., повідомляючи, що має намір подати «Паризький лист» Е. Золя про типи духовенства у Франції, та інші твори, щоб викликати зацікавлення до журналу: «Думаю, що більше зробить Еркмана-Шатріана „Виховання феодала” (переклад уже готовий), Щедріна („Деревенская тишь”), виїмки з Флоберової „La tentation de saint Antoine” (сими днями я получив сесю поему і прочитав за один вечір. <...>» [1, т. 48, с. 65].

Знов прізвище французьких письменників прозвучало у листі до Михайла Драгоманова від 24 березня: «Один із наших людей, що хоче переводити Еркмана-Шатріана, просив запитати Вас, чи, переводячи і друкуючи такі речі, на котрих написано, що „всі права застережені”, „Друг” не міг би мати якого клопоту, а в разі якби так, то до кого б нам удалися і просити дозволу?» [1, т. 48, с. 67].

Редактор цього тому зазначила, що йдеться про Івана Белея і, правдоподібно, про інші оповідання письменників, оскільки три оповідання він уже помістив на сторінках «Друга».

«Виховання феодала» постійно згадується у листуванні І. Франка у червні-липні 1878 року до Ярослава Готкевича – І. Франко обіцяв надіслати йому «Війну за волю» Г. Успенського у своєму перекладі та «Виховання феодала» разом з іншою літературою.

Ще раз до перекладу Івана Белея повернувся І. Франко в листі від 21 серпня 1878 р. до Михайла Драгоманова, повідомляючи про те, що студенти взяли складати гроші для видання Іванова (переклад Глеба Успенського) та Еркмана-Шатріана. Йшлося про те, що І. Франко наполягав на тому, щоб обидва переклади у «Дрібній бібліотеці» не друкувалися «етимологічною правописсю», а «нашою фонетикою», і «Що видавці не зовсім помилились, доказує те, що Іванова за три тижні розійшлося примірників 300» [1, т. 48, с. 104]. Про успіх такого задуму І. Франко писав 10 жовтня 1879 р. Мих. Павликові, подаючи «короткий опис, скільки примірників „Дрібн. біб.” досі розійшлося у нас, а властиво, скільки ще осталося» [1, т. 48, с. 216]. В інформації І. Франка зазначалося, що з друку 500 примірників Еркмана-Шатріана залишилося усього 44 примірники.

Вагоме місце у літературознавчих студіях І. Франка, пов'язаних із французькою романістикою, займає творчість видатних письменників Едмона і Жуля Гонкурів. Оцінка спадщини цих письменників, один з яких (Едмон) ще жив у час активного дослідження І. Франком французького літературного процесу, дотична до ще однієї проблеми франкознавства – впровадження І. Франком цих письменників в український літературний процес, а надто в український художній переклад.

Вперше про них І. Франко написав у статті «Еміль Золя, його твори», надрукованій польською мовою в журналі «Tydzień literacki, artystyczny – naukowy społeczny» (№ 44, Львів, 1878 р.), що містилася у ньому з нагоди наступної публікації польського перекладу роману Золя «Сторінка кохання».

Автор статті зараховував Едмонда Гонкура до натуральної школи французьких романістів, «яка зараз має в своїх рядах найздібніших людей, справжніх корифеїв сучасної французької літератури» [1, т. 26, с. 97]. Серед письменників, згаданих І. Франком, – прозаїк А. Доде, поети Франсуа Коппе, Шарль Бодлер, Рішпен, вчений історик Тен – бачимо і старшого із братів Гонкурів. «Ця школа, – подовжував І. Франко, – поставила собі за мету керуватися простою, не облудною, звичайною правдою і спиратися на глибокі психологічні, фізичні і етнографічні студії як у прозі, так і в поезії. Роман, на думку Золя, має бути протоколом з життя, має бути історичним документом про його сучасників» [1, т. 26, с. 97].

Уже наступного 1879 року у статті «Еміль Золя. Життєпис», що була вступним словом до видання «Еміль Золя. Довбня». Повість з життя паризьких робітників. З французького перевела Ольга Рошкевич. І. Прачка Жервеза. II. Сватання Купо, виданому в серії «Дрібна бібліотека», вип. VIII (Львів, 1879), І. Франко поглибив попередню характеристику: «<...> Золя і деякі другі «натуралісти» (брати Гонкури) стоять вище від усіх повістярів, яких ми знаємо. Кожна їх повість – се немов цілий світ фактів і спостережень; так і здається, що писатель якимсь дивним способом вирвав карту з життя першого-ліпшого стрічного чоловіка, освітив її по своєму і подає нам живу, трепечучи, з тілом і кров'ю. Дальше реалізм в представленні не може вже йти<...>» [1, т. 26, с. 113].

Писав про братів Гонкурів І. Франко і в обширній статті «З галузі науки і літератури», надрукованій 1891 р. у газеті «Kurjer Lwowski». Серед письменників, послідовників письменників великого таланту і запалу, як зазначає автор, «Жорж Санд <...>, Віктор Гюго, Бальзак і ціла плеяда менш сильних, але нерідко дуже впливових талантів» [1, т. 28, с. 161]. Для цих письменників головними принциповими рисами було «вивчення життя суспільства, пропаганда певних ідей і суспільно-політичних підвалин» [1, т. 28, с. 161]. Їхні послідовники «молоді реалісти», продовжує І. Франко, «були живлені традиціями 1848 року» і «виходили з тих же засад» – такими реалістами були, «наприклад, брати Гонкури, Золя, Доде».

До письменників великих і могутніх своїми талантами зараховував І. Франко братів Гонкурів у статті «Влада землі в сучасному романі», надрукованій 1891 року у журналі «Mysl»: «Розуміння тієї істини, що людина – це продукт свого оточення, продовження своїх предків, природи та суспільства,

серед яких вона живе, що з усіма цими чинниками вона пов'язана безліччю нерозривних уз, – розуміння цієї правди та її втілення в романі є заслугою французьких реалістів: Бейля – Стендаля, Бальзака та його наступників – Флобера, братів Гонкурів і насамперед – Еміля Золя. Зусиллями цих могутніх талантів <...> рамки роману розширилися в небувалий досі спосіб; водночас вони поглибили цей роман, удосконалили метод творчості й разом вивели на шлях <...> суспільно-психологічних дослідів. Сучасний роман, створений цими великими письменниками, обіймає все, що називається людським життям» [1, т. 28, с. 180].

Ще раз, вже епізодично, І. Франко згадав братів Гонкурів у статті 1892 р. «Лев Толстой», вперше надрукованій на сторінках газети «Kurjer Lwowski», говорячи про «цілу серію описів смерті в її найрізноманітніших формах, у різні життєві моменти, в середовищі різних суспільних верств» [1, т. 28, с. 235]. Оскільки, за словами автора статті, «ці описи самі заслуговують на окремі дослідження як свого роду унікальне явище в світовій літературі», І. Франко порівнює опис смерті у Толстого із творами Діккенса, Флобера, Золя, Гонкурів і приходить до висновку, що тут російський реаліст стоїть набагато вище. Одні західні письменники «свою тему трактують чи то патетично й поетично» як Діккенс, чи то з погляду фізіологів і анатомів, як Флобер і Гонкури, чи то з соціологічного боку, як Золя, але жоден з них не вкладає стільки душі в свої описи, як Толстой» [1, т. 28, с. 235].

Наступні фрагментарні згадки про Гонкурів у критичних студіях І. Франка стосуються того часу, коли, як зазначив Каменяр у статті «Смерть Альфонса Доде», писаній 1898 року, «усі чільні голови сеї плеяди спочили вже в могилі <...>, тої плеяди французьких писателів, котра починається Флобером і до котрої належали брати Гонкури, Золя, А. Доде, Мопассан і ціла низка менших талантів» [1, т. 31, с. 153]. І ще дві репліки про братів Гонкурів: 1. Із статті «Еміль Золя, його життя і писання» (1898 р.): Золя «мав 28 літ, його становище в літературнім світі Парижа було вже досить видне, він заприятелював з братами Гонкурами» [1, т. 31, с. 285]. 2. Із статті «Юрій Брандес» (1899 р.): «...Брандес зробився критиком європейської слави <...>. Швидко йшли одна за одною його праці <...> про братів Гонкурів і Флобера <...>» [1, т. 31, с. 381].

Другим важливим питанням того, як І. Франко сприймав творчість братів Гонкурів, є популяризація творчості письменників серед українського читача і впровадження їхніх романів в український літературний процес.

Вперше ім'я Гонкурів прозвучало у Франковому листі до Ольги Рошкевич від 30 липня 1878 р.: «Посилаю Ол[еськов]им „Словник“, свод Др[агомано]ва, дві книжки „От[ечественных] зап[исок]“, де є цікавий роман Гонкура „La fille Elisa”» [1, т. 48, с. 92]. До цього роману І. Франко знову повернувся у листі від 14 серпня до того ж адресата: «У «Отеч[ественных] зап[исках]», котрі я передав О[лесько]вим, є прехороша повість Едмона Гонкура „La fille Elisa”, котру тобі рекомендую добре прочитати» [1, т. 48, с. 102].

Думка про переклад твору Едмона Гонкура вперше прозвучала у Франковому листі від 20 вересня того ж року до Ольги Рошкевич: «Чи будеш

переводити «Темное царство»? Якби-с переводила, то першого розділу (о критиках Островськ[ого] не треба. О „Отеч[ественные] зап[иски]” прошу також ураз із переводом Гонкура» [1, т. 48, с. 118]. Ольга Рошкевич переклала повість Е. Гонкура «Дівчина Еліза, жертва філантропії», яка збереглася автографом у фондах Інституту літератури.

У листі І. Франка до Ольги Рошкевич вже від 6 липня 1879 р. з'явилася назва ще одного твору Гонкурів, який викликав особливе зацікавлення І. Франка: «Озарк[евич]-менший буде у вас і передасть ти се письмо. Заразом одержиш від нього „Довбню” і повість Гонкурів „Жерміні Лясерте”» [1, т. 48, с. 195].

Назва цієї повісті відтепер постійно згадується у листуванні українського письменника. У листі до М. Павлика від 30 липня 1879 р. І. Франко пише: «Панна О[льг]а кінчить уже перевід IV кусника („Довбня” Е. Золя – прим. наша) і восхищається Гонкуровою «Жерміні Лясерте», котру я післав їй по французьки. Ось що вона пише про ню: „Ти мов знав, яку повість вибрати мені до читання на теперішній час. Знаєш, Золя більше артистичний, часом розпалює, морочить змисли, а Гонкур спокійно і розважно оповідає лише про нужду, нещастя та вічну біду людську, не рахуючи на ефект. Читаєм го все з зрушенням, і мимоволі нам приходить на гадку, що є люди – мільйони, – котрі далеко більше перетерпіли, намучились, ніж ми; що наша доля, – щастя проти їхньої, та що все те, чим ми користуємось, винні-смо їм віддати, хоть би прийшлося нам зносити те саме, що вони зносять. Коли читаєм його, наша недоля стається нам легшою, бо він учить нас, моралізує правдиво”.

Я дослівно навів уступ з її письма» [1, т. 48, с. 201–202].

До цього твору І. Франко знову повернувся у листі до Ольги Рошкевич від «близько 14 вересня 1879 р.»: «Щодо твоєї „Довбні”, то її V і VI друкуватися буде, правдоподібно, аж в 15 або 16 книжечці, бо тепер 13 вже друкується, а в 14, може, піде драма Островського „Буря” перекладу Павлика. Значить, спішитися дуже ніщо з переводом. За „Довбнею”, може би-с, поволі переводила „Жерміні Лясерте”» [1, т. 48, с. 205].

У пізніших листах до своїх кореспондентів (дуже інтенсивним стало листування із І. Белеєм та Ф. Вовком) І. Франко не згадував більше перекладу повісті Едмона Гонкура; говорив більше про «Ругонів» Золя, «Бурю» Островського, «Фауста», «Німеччину» Гайне, працю Реклю із цікавим українознавчим матеріалом, «Мертві душі», вірші В. Гюго, німецькі переклади політичних поезій Т. Шевченка. Восени 1879 р. припинилося його листування із Ольгою Рошкевич, а далі перестала виходити «Дрібна бібліотека».

У подальшій кореспонденції Каменяра бачимо фрагментарні згадки про творчість братів Гонкурів. У листі до М. Павлика від 12 листопада 1882 р. І. Франко згадав роман Гонкурів «M-me Gervaise»:

«<...> я ладжу велику поему <...> «Історія лівої руки», в котрій описую життя матері Стебельського (з „На дні”) і бажав би заразом показати, як гніт подружжя без любові деморалізує і до крихти руйнує жінчину, а з другого боку – як думка тої жінчини під впливом гніту із звичайного стану доходить зразу до божевільного пієтизму, а далі до божевільної „богоненависті” і до

пропаганди тої ненависті між народом. Трохи подібна (до половини) тема оброблена, коли собі пригадуєте, в романі Гонкурів „M-me Gervaise”, тільки ж там показано перехід жінки вольнодумної до девоції, а мати Стебельського, натура сильніша морально, ступає о крок далі, – впрочім, при більше тому сприяючих обставинах» [1, т. 48, с. 328].

У цьому ж листі, торкаючись роману Г. Флобера «Пані Боварі», який надіслав М. Паликові у польським перекладі, І. Франко писав: «Я ще раз кажу, вона мені не так дуже подобалася, як Вам. Се психологічна студія, і знаменита студія, але не жіноти, тільки одної жінки і то французки. Перекладати її на наше я би зовсім не радив – широкого ходу вона мати не може. Далеко відповідніша для наших обставин була б Гонкурів „Жерміні Лясерте”, котра мені і по артистизму виконання і по теплоті чуття далеко більше подобалася, ніж „M-me Bovary”» [1, т. 48, с. 331].

Задум видання окремих повістей братів Гонкурів все-таки не покидав І. Франка. 21 грудня 1884 р. він звертається із цікавою пропозицією до польського письменника Адама Вісліцького, засновника і редактора варшавського журналу «Przegląd Tygodniowy», про друк деяких повістей французьких письменників у виданнях дешевих повістей цього журналу. Високо оцінюючи цих «найвидатніших представників натуралістичного напрямку у Франції», поряд із Золя, Доде і Флобером, І. Франко вважає, що польський читач, безумовно, повинен ознайомитися із творчістю братів Гонкурів:

«Є тут одна дівчина, що дуже добре володіє французькою мовою (тому що виросла у Парижі) і так само добре володіє польською мовою і котра хотіла б літературною працею здобути собі становище, хоч трохи краще від того, в якому вона перебуває зараз. Як пробу її стилю і здібностей сподіваюся невдовзі прислати Вам її наукові реферати до „Dodatku Miesięcznego”, тепер я просив би лиш про одне – відповісти на питання, чи повісті братів Гонкурів (до цього часу, наскільки я знаю, вони взагалі не були відомі у польській літературі, а безумовно варті ознайомлення) могли б бути вміщені у Вашому виданні і чи можу я вище згадану пані залучити до праці?

Залишаюся з щирою пошаною, Ваш покірний слуга Іван Франко» [1, т. 48, с. 508–509].

Редактори т. 48 видання творів І. Франка у 50-ти томах допускають, що йшлося певно, «про Марію Карнецьку, яка жила в селі Вікні, певно, на становищі гувернантки, і багато допомагала І. Франкові у праці над архівом І. Федоровича» [1, т. 48, с. 718–719]. І. Франко згадав про неї у короткому нарисі свого життя й діяльності, написаному для редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon» 1 січня 1909 р. [1, т. 50, с. 359]¹.

Останнім відгомонам зацікавлення І. Франка видатними французькими письменниками була інформація, яку він подав у листі до А. Кримського від 26

¹ Роман Горак, автор повісті-есею «Тричі мені являлася любов», вважає, що тією особою, якій І. Франко хотів запропонувати переклад Гонкурів, була Юзефа Дзвонковська: «Він пропонує їй спробувати свої сили в літературі, спочатку перекладачкою, а потім, коли наб'ється рука, – письменницею. На перший раз він радить взятись за переклад Гонкурів» [2, с. 69]. І трохи далі: «Юзефа обіцяла Франку, що візьметься до роботи, але ... мабуть, нічого в неї не вийшло» [2, с. 70].

серпня 1898 року: «Ще в гімназії я влюбився був у дочку одного руського попа, Ольгу Рошкевич (вона перекладала дещо з Золя і Гонкурів <...>)» [1, т. 50, с. 114].

Брати Гонкури захопили не лише Івана Франка. В одному із своїх листів до Михайлини Рошкевич, віншуючи її «усім серцем» дебютним нарисом «Кума з кумою», Мих. Павлик писав: «Будьте ласкаві, малюйте Ви так вищі стани, особливу жоноту, межі котрими Ви обертаєтесь, – вийде дуже славно. Я думаю, що таку роботу добре було почати враз із сестрою і так Ви будете руські сестри де Гонкур або ще докладніше Еркманом-Шатріаном, бо на кілько я вирозумів, то Ви маєте (французький) дар підхоплювати внішні рухи, живість людей, само жите, так як воно показуєся очам (Шатріан), а Ваша сестра знов більше психічні прояви, думки, застанову (Еркман): от якраз добрий склад одного повістяра» [цит. за: 2, с. 42].

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ : Наукова думка. 1976–1986.
2. Горак Р. Тричі мені являлася любов. Повість-есе. Роман-есе про Івана Франка. Вид. 4-е, доп. і випр. Львів : Апріорі, 2018. 224 с.
3. Кравець Я. Французьке письменство у літературній критиці Івана Франка (окремі персоналії). *Вісник Львівського університету*. Львів : Вид. ЛНУ. 2015. Вип. 62 : зб. наук. праць. Серія філологічна. Франкознавство. С. 203–216.
4. *Кравець Я.* Французька проза у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка. *Кравець Я. «Quae scripsi, scripsi» : романські літератури у рецепції Івана Франка*. Львів, 2014. С. 69–101.

REFERENCES

1. Franko, I. (1976-1986), *Collected works in 50 vols.* [Zibrannia tvoriv u 50 t.], Naukova dumka, Kyiv. (in Ukrainian).
2. Horak, R. (2018), *Thrice there appeared love to me. A short novel-essay. A novel-essay on Ivan Franko*, 4th ed. [Trychi meni yavliasia liubov. Povist-ese. Roman-ese pro Ivana Franka, vyd. 4, dop. i vypr.], Apriori, Lviv, 224 p. (in Ukrainian).
3. Kravets', Ya. (2015), "French letters in the literary criticism of Ivan Franko (individual personalities)" ["Frantsuzke pysmenstvo u literaturnii krytytsi Ivana Franka (okremi personalii)"], *Visnyk Lvivskoho universytetu*, LNU Publishing House, Lviv, Issue 62: Collected scholarly papers. Series: Philology. Ivan Franko Studies, pp. 203-216. (in Ukrainian).
4. Kravets', Ya. (2014), "French prose in the literary-studies and translation activities of Ivan Franko", "*Quae scripsi, scripsi*": *Romance literatures in Ivan Franko's reception* ["Frantsuzka proza u literaturoznachchii i perekladatskii diialnosti Ivana Franka"], "*Quae scripsi, scripsi*": *romanski literatury u retseptsii Ivana Franka*], Lviv, pp. 69-101. (in Ukrainian).

